

**AZƏRBAYCAN–İRAN MƏDƏNİ ƏLAQƏLƏRİ
(XX əsrin 60-90-cı illərində)****H.Q.QƏNİYEV****Bakı Dövlət Universiteti****d-azimli@mail.ru**

Azərbaycanla İranın mədəniyyət sahəsindəki çoxtərəfli əməkdaşlığı iki ölkə və xalq arasında qarşılıqlı əlaqələrin anlaşmada və dostluğun yaradılmasında böyük rol oynamışdır. Respublikamızın bu əlaqələrində qonşu ölkəyə not və valların göndərilməsi, musiqi kollektivlərinin qarşılıqlı səfərləri, musiqi festivalları keçirilməsi və incəsənət xadimlərinin şəxsi əlaqələri əsas yer tuturdu. Azərbaycan SSRİ-nin adlı-sanlı müğənni və xanəndələrindən Bülbülün, R.Behbudovun, X.Şuşinski, F.Əhmədovun, Z.Xanlarovanın, M.Maqomayevin, Ş.Ələkbərovanın, S.Qədimovanın, R.Muradovanın, P.Bülbüloğlunun, Ə.Əliyevin, İ.Rzayevin, E.Rəhimovanın və başqalarının ifasında lentə yazılmış mahnılar, Ü.Hacıbəyov, Q.Qarayev, F.Əmirov, S.Rüstəmov, C.Cahangirov və başqa bəstəkarlarımızın əsərləri yazılmış vallar qonşu ölkədə də geniş yayılmışdır. Təkcə 1961-ci ildə İran da daxil olmaqla xarici ölkələrə Azərbaycan bəstəkarlarının 130 əsərinin notu, 380 val göndərilmişdir [1, 38].

Azərbaycan SSR artistləri hələ 1941-1945-ci illərdən başlayaraq İranda çıxış edirdilər. Qonşu ölkədə ilk illərdə həmvətəndaşlarımızdan Ş.Ələkbərova, X.Şuşinski, Q.Primov və başqaları böyük müvəffəqiyyətlə çıxış etmişlər. SSRİ xalq artisti R.Behbudovun İranda çıxışları xüsusilə misilsiz olmuşdur. Belə ki, həmyerlimizin verəcəyi konsertlərə biletlər həmişə 15-16 gün qabaqcadan satılıb qurtarırdı. Digər tərəfdən onu dinləməyə İranın müxtəlif guşələrindən dinləyicilər axışib gəlirdilər. Sənətkarı qonşu ölkənin digər şəhərlərində də çıxış etməyə dəvət edirdilər. Hətta İran ictimaiyyəti onun çıxışlarının vaxtının uzadılmasını xahiş edirdi. R.Behbudovun qonşu ölkədəki çıxışlarını yerli mətbuat yüksək qiymətləndirmişdir [2]. 1965-ci ildə Azərbaycan musiqi ustaları İranda müvəffəqiyyətlə çıxış etmişdilər. Onların çıxışları qonşu ölkənin musiqi həvəskarları tərəfindən rəğbətlə qarşılanmışdır. Tərkibində Respublikanın xalq artisti Ş.Ələkbərova olan həmyerlilərimiz qonşu ölkədə bir ay konsertlər vermiş nəinki yerli ictimaiyyətin dərin rəğbətini qazanmış, həm də İran mətbuatının da yüksək qiymətinə nail olmuşdur [3, 10].

1966-cı ildə Azərbaycan Dövlət Opera və Balet Teatrının, Azərbaycan Dövlət Mahnı və Rəqs Ansamblı artistlərinin İranda çıxışları [4, 114] da tamaşaçılar tərəfindən böyük razılıq hissləri ilə qarşılanmış, gurultulu alqışlara səbəb olmuşdur.

1969-cu ilin mart – may aylarında SSRİ-nin böyük sirk kollektivi İranda iki aylıq qastrol səfərində olmuşdur. Tehranın dörd min tamaşaçı

tutan sirk manejinde iki ay davam eden hemin qastrolda hemyerlilerimiz, respublikanın emekdar artisti Xosrov Abdullayev ve ekvilibrist Tofik Axundov da muvaffeqiyyetle cixis etmis, tamaşacılar tərəfindən alqışlanmışlar. Konsertə baxan Şahbanu Fərəh isə hemyerlilerimizi böyük muvaffeqiyyətinə görə səmimi qəlbden təbrik etmişdir [5].

Azərbaycanla İran arasında incəsənət ustalarının təcrübə mübadiləsi də əhəmiyyətli yer tutur. Həmyerlimiz, SSRİ xalq artisti F.Əmirov İranın folklor musiqisi ilə tanış olmaq və Sədiyə həsr etdiyi iri kamera əsəri üçün material toplamaqla bağlı İrana ezam olunmuşdur [6]. Tehranda İran-Sovet mədəni əlaqələr cəmiyyətinin dostluq evində Azərbaycan bəstəkarlarının yaradıcılığına həsr olunmuş gecə keçirilmişdir. Salona toplananlar Fikrət Əmirovun yaradıcılıq yolu, Azərbaycan və Sovet klassik musiqisinin İran bəstəkarlarına təsiri haqqında cəmiyyətin sədri Məsud Ənsarinin məruzəsini böyük maraqla dinlədilər. Çıxış edən Azərbaycan bəstəkarı respublikamızda incəsənətin inkişafından, İran təəssüratından, yaradıcılıq planlarından ətraflı məlumat verdi. Axırda o, Azərbaycan və sovet bəstəkarlarının əsərləri yazılmış qrammofon valarını cəmiyyətə hədiyyə etmişdir. F.Əmirovla görüşdə İran - Sovet mədəni əlaqələr cəmiyyətinin fəxri sədri senator Cahan Banu, bəstəkar Həşmət Səncəri və İranın başqa görkəmli mədəniyyət xadimləri iştirak etmişlər [7]. F.Əmirovun yaradıcılığına olan rəğbətə nəticəsi olaraq Tehran simfonik orkestrinin məşhur dirijoru və bəstəkarı Həşmət Səncərinin idarəsi altında onun «Kürd ovşarı», «Şur» simfonik muğamları yüksək məharətlə ifa edilmişdir. Orkestr həmyerlimizin hemin əsərlərini təkcə İranda deyil, xarici qastrol səfərlərində də ifa edir. F.Əmirov İran bəstəkarları Həşmət Səncəri, Hüseyn Ostovar, Əhməd Pejman və başqaları ilə dostluq görüşləri və söhbətləri zamanı milli musiqinin inkişaf yollarını müzakirə etmişlər [6]. Fərəhli haldır ki, həmyerlimiz İran səfəri əsasında özünün yeni «Gülüstən-bayatı-Şiraz» simfonik muğamını yaratmışdır. Bu onun «Şur» və «Kürd ovşarı» muğamları silsiləsinə daxil olmuşdur.

İranda Azərbaycana və onun incəsənətinə olan marağın nəticəsidir ki, M.F.Axundovun, «Hacı Qara» komediyası Tehranda Cəfər Qaracadağının tərcüməsi əsasında rejissor Deyləmqani tərəfindən səhnəyə qoyulmuşdur. Komediya çox böyük muvaffeqiyyət qazanmış, yerli mətbuat səhifələrində yüksək qiymətləndirilmişdir [8].

İranın musiqisi və mahnıları da incəsənət ustalarımızın və xanəndələrimizin repertuarlarına daxil oldular. Dünya şöhrətli musiqiçilərimizdən R.Behbudov, Z.Xanlarova, Ş.Ələkbərova, S.Qədimova, E.Rəhimova, L.Ş.Şərifova, A.Qəniyev və başqalarının ifasında fars dillərində mahnılar Azərbaycan tamaşacıları qarşısında və xarici qastrol səfərlərində tez-tez səsləndirilir. Bu mahnılar çox vaxt həmyerlilərimizin repertuarlarında özünə möhkəm yer tutur. Gənc şair Novruz Gəncəli «Dostluq körpüsü» dramını Azərbaycan-İran dostluğuna həsr etmişdir. İki qonşu xalqın əl-ələ verərək sərhəd Araz çayı üzərində ucaldıqları hidroqovşaqla çalışan Azərbaycan Respublikasından olan Azər ilə qonşu İrandan olan Könül bir-birinə rast gəlir. Bu iki gənc bir-birini sevir və ailə qururlar [7].

1963-cü ildə İranın məşhur müğənnisi Mərziyə xanım və Tehran simfonik orkestrinin baş dirijoru Həşmət Səncəri respublikamızda kon-

sertlər vermiş, tamaşaçılar tərəfindən alqışlarla qarşılanmış, yerli mətbuat tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişlər [9].

1968-ci ildə Bakıda tərkibində Tehran televiziyasının solistlərindən Əqdəs Xavəri və Pərivəş Sutude kimi müğənnilər, Hayda Axundzadə kimi rəqqasə, habelə xalq musiqi orkestri, rəqs dəstəsi və başqa musiqiçilər çıxış edən İran incəsənət ustalarının konsertləri də çox müvəffəqiyyətlə keçmişdir [10]. Kollektivin üzvü Pərvanə xanım bəstəkar Emin Mahmudovun iki lirik mahnısını qısa müddətdə öyrənmiş və son konsertlərdə böyük məharətlə ifa etmişdir. O, «Dərələr» mahnısını məlahətlə oxumuşdur. Azərbaycanın məşhur rəqs ustası Əminə xanım Dilbazi isə öz növbəsində qonaqlara «Ceyran» rəqsini öyrətmiş və bu gözəl milli Azərbaycan rəqsini Haidə xanım Əhmədzadə, Mercedes Təhvildari, Qolrize Mircahangiri, Fəridə Minasyan, Valerik Atraxanyan məharətlə ifa edirdilər. Sonuncu konsertdə həmin rəqsə Azərbaycan tamaşaçıları da baxmışlar. Arası kəsilməyən alqışlar sübut etdi ki, Əminə xanımın zəhməti hədəf getməmişdir [11].

1969-cu ilin avqust ayında da İranın xalq mahnı və rəqs ansamblı çıxış etmişdir. Təxminən il yarım əvvəl həmin ansamblın rəhbəri Nicat Əhmədzadə Bakıdakı son konsertindən sonra demişdir: «Biz Bakıda ilk çıxışımızdan çox razı qaldıq. Azərbaycanlı dinləyicilərin konsertimizə dərin maraq göstərməsini, gözəl zövqlərini böyük minnətdarlıq hissi ilə xatırlayacağıq. Biz sizinlə yeni görüşlərə fərəhlə razı olardıq» [12].

Məhz qonşu İran xalqının musiqisinə rəğbət bəsləməyin nəticəsidir ki, onlar yenə respublikamıza qastrol səfərinə gəlmişdilər. Qonaqların proqramı geniş və rəngarəng idi. Hər şeydən öncə məlahətli səsə malik üç gözəl müğənni öz çıxışları ilə konsertlərin bədii-estetik dəyərini artırır. Bakılılara keçən dəfəki çıxışlarından yaxşı tanış olan Xatireyi Pərvanənin ifasında Azərbaycan bəstəkarı Emin Mahmudovun «Dərələr» mahnısı gözəl təsir bağışlayırdı. Bundan başqa müğənni «Mahur» muğamını və «Ürəyin səsi» təsnifini dərin hisslə oxuyurdu. Pərivəş Sutudə bu dəfə Bakıya bir neçə yeni mahnı ilə gəlmişdir. «Əsmər» xalq mahnısının və «Şur» muğamının ifası zamanı Sutudənin gözəl musiqi duymaq bacarığı çox aydın nəzərə çarpırdı. Mələhətli səsə malik olan gənc vokalçı Əfsanə İran xalq mahnılarının və təsniflərinin mahir ifaçısı olmağını nümayiş etdirdi. O, «Segah» muğamını, gənc bəstəkar Məhəmməd Heydərinin «Qırmızı şərab» mahnısını özünəməxsus, əlvan boyalarla oxumuşdur. Rəqqasə qızlar respublikamıza xüsusi töhvə ilə gəlmişdilər. Onlar «Ceyran» Azərbaycan xalq rəqsini böyük ilhamla ifa etmişlər. Həmin rəqsin hazırlanmasında qonaqlarımıza respublikamızın xalq artisti Əminə xanım Dilbazi hərtərəfli kömək etmişdir. Konsertdə İran xalq çalğı alətləri ansamblının üzvləri də bəstəkar Məhəmməd Heydərinin bədii rəhbərliyi altında yüksək ifaçılıq bacarığı nümayiş etdirmişlər [12].

1990-cı ildə Azərbaycanda keçirilən «Xarı bülbül» ikinci beynəlxalq folklor festivalında ABŞ, Kanada, İsrail, Niderland, Türkiyə və başqa ölkələrin incəsənət elçiləri ilə yanaşı İranın da nümayəndələri iştirak etmişlər. Xarici qonaqlar nəinki təkcə respublikanın iqtisadi və mədəni həyatı ilə tanış olmuş, həm də Ermənistanın Azərbaycana qarşı işğalçılıq müharibəsinin dəhşətləri ilə də maraqlanmışlar [1, 43].

Sovet-İran mədəni əlaqələrində mühüm rol oynayan kinofilmlərin qarşılıqlı mübadiləsində də respublikamızın layiqli payı vardır. Belə ki,

C.Cabbarlı adına «Azərbaycanfilm» kinostudiyasının istehsal etdiyi «Arşın mal alan» filmi (1945-ci il variantı) 1967-ci il məlumatına görə dünyanın 60 ölkəsində müvəffəqiyyətlə nümayiş etdirilmiş [5] və Azərbaycan kinematografçılara dünya şöhrəti qazandırmışdır. Həmin film qonşu İran tamaşaçıları tərəfindən də böyük rəğbətlə qarşılanmışdır. Bu film nümayiş etdirildiyi ölkələrdə hətta digər xarici filmləri ekranlardan sıxışdırıb çıxarırdı. O cümlədən, «Arşın mal alan» filmi İraq, Suriya və İordaniyada ABŞ-ın «Qan intiqamı», «Yəhər üstündə ölüm» və «Parisdə geyinmiş qız» filmlərini kino ekranlarından sıxışdırmışdır [5]. 1956-cı ildən Tehranda nümayiş etdirilən bu film orada hələ də ekranlardan götürülməmişdir.

Yenə də C.Cabbarlı adına «Azərbaycanfilm» kinostudiyasında yaradılmış «O olmasın, bu olsun», «Koroğlu», «Bir qalanın sirri», «Sehri xalat», «Leyli və Məcnun», «Əhməd haradadır», «26 Bakı komissarı» və başqa bədii filmlər planetimizin 60-dan çox ölkəsində müvəffəqiyyətlə nümayiş etdirilmişdir. Bu filmlər hər yerdə tamaşaçı və mütəxəssislər tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir. Tehranda nümayiş etdirilən «O olmasın, bu olsun» filminə baxışdan sonra «Rövşən fikir» jurnalı belə yazmışdır: «Otello»dan sonra bu yüksək bədii, musiqili filmi xalqımıza hədiyyə kimi təqdim edirik. Kino sənəti nəzəriyyəçilərinin fikrincə bu film – Bakı kinostudiyasının ən böyük müvəffəqiyyətidir» [13]. Qeyd etmək yerinə düşər ki, bu film hələ 1950-1965-ci illərdə dünyanın 58 ölkəsində, o cümlədən İranla yanaşı Anqola, Bequalend, Qabon, Qana, Qvineya, Ekvador, Zambiya, Mavritaniya, MƏR, Malqaş Respublikası, Malavi, Mali, Mərkəzi Afrika Respublikası, Mozambik, Niger, Nigeriya, Pakistan, Peru, Seylon, Seneqal, Sudan, Suriya, Somali, Syerra-Leone, Tanzaniya, Toqo, Tunis, Uqanda, Fil Sümüyü Sahili Respublikası, cənub-qərbi Afrika, Həbəşistan, Hindistan və başqa Asiya, Afrika, Latın Amerikasına ölkələrində müvəffəqiyyətlə nümayiş etdirilmişdir [14, 6].

1972-ci ildə Azərbaycan kinematografçıları İranda yaradıcılıq eza-miyyəsinə olmuşlar. Həmyerlilərimiz qonşu ölkədən olan həmkarları ilə təcrübə və fikir mübadiləsi aparmış, özləri ilə apardıqları bədii və sənədli filmləri nümayiş etdirmişlər [1, 48]. Onu da qeyd etmək yerinə düşər ki, Azərbaycan kino ustaları İranın həyatına, mübarizəsinə həmişə maraq bəsləmişlər. Təsadüfi deyil ki, hələ 30-cu illərdə C.Cabbarlı adına «Azərbaycanfilm» kinostudiyasının əməkdaşları «Gilan qızı» bədii filmi çəkmişlər. Həmin film İran tamaşaçıları tərəfindən böyük rəğbətlə qarşılanmışdır. Qonşu ölkənin kino xadimləri də Azərbaycana böyük maraq göstərirlər. İranın məşhur kino artisti Məcid Möhsüni respublikamızın kino filmlərinə rəğbətlə yanaşır, Azərbaycandan olan həmkarlarının ustadlığından yeni formalar əxz edir. O, vaxtilə «Sevil» pyesində Balaş rolunda, «Aşiq Qərib» və «Şeyx Sənan» pyeslərində də mühüm rollarda çıxış etmişdir [4, 12]. İranlı artist öz azərbaycanlı həmkarları ilə sonrakı illərdə də sıx əlaqələr saxlayırdı.

Qonşu İranın da kinofilmləri Azərbaycanın kino ekranlarında nümayiş etdirilmiş və yerli ictimaiyyət tərəfindən rəğbətlə qarşılanmışdır. 1960-cı ildə ilk dəfə olaraq Bakıda İran kinofilmləri festivalı keçirilmiş və həmin festival yerli mətbuat tərəfindən ətraflı işıqlandırılmışdır [1, 46]. 1967-ci ilin avqustunda Bakıda keçirilən İran kinematografiyası həftəsi dövrü paytaxt tamaşaçıları «Bahar» kinoteatrında İran

filmlərinə tamaşa etmişlər. Tamaşaçıları eyni zamanda İrandan gəlmiş kinorejissor Hüşəng Şəftini və İran kinosunun, teatr və televiziyaşının məşhur artisti Fəxri Hürvəşini gurultulu və sürəkli alqışlarla qarşılamışlar [13]. Onu qeyd etmək yerinə düşər ki, həmin ildə Bakıda «Böyük Oktyabr sosialist inqilabı və Asiya, Afrika və Latın Amerikasını xalqlarının milli azadlıq mübarizəsi» mövzusunda beynəlxalq konfransın keçirilməsi ilə əlaqədar olaraq digər inkişaf etməkdə olan ölkələrin filmləri ilə yanaşı qonşu İranın da kinolentləri nümayiş etdirilmişdir [14, iş 21, vv.43-45]. 1971-ci ildə Bakıda və Sumqayıtda İran filmləri həftəsi keçirildi. Bununla əlaqədar olaraq İran Mədəniyyət Nazirliyinin nümayəndəsi Tehran şəhəri kinoteatrları sindikatının direktoru, birinci beynəlxalq Tehran kinofestivalının Baş katibi A.A.Aştiani respublikamızda olmuş və bir sıra görüşlərdə iştirak etmişdir [1, 48].

Respublikamızın İranla beynəlxalq mədəni münasibətləri sisteminə televiziya və radio verilişləri sahəsində əlaqələr özünə məxsus yer tutur. Azərbaycan radiosu 1941-ci il iyulun 27-dən xarici ölkələr üçün verilişlər təşkil etmişdir. Sonra Cənubi Azərbaycan və ərəb ölkələri üçün də radio yayımları təşkil olunurdu. Həmin illərdən başlayaraq Azərbaycan radiosu hər il xaricdən, əsasən də qonşu ölkələrdən, o cümlədən İrandan 1500-1600 məktub alırdı. Ümumittifaq Dövlət Televiziya və Radio Komitəsi İran da daxil olmaqla xarici ölkələrə 5 saat 30 dəqiqəlik veriliş verirdi [1, 50].

80-cı illərin ikinci yarısında İranın radio və televiziya proqramlarında respublikamıza yer verilmiş onun iqtisadi və mədəni həyatından söz açılırdı. 1990-cı ildə İran televiziya şirkətləri ilə əlaqə genişləndi [1, 51].

Azərbaycanla İran arasında radio və televiziya sahəsində əlaqələr iki qonşu ölkənin mədəni əməkdaşlığında mühüm rol oynamış, xalqlarımız arasında qarşılıqlı anlaşmaya müsbət təsir göstərmişdir. Bu sahədəki əlaqələrdə mövcud olan maneələrin aradan qaldırılması və əməkdaşlığın daha da genişlənməsi çox vacibdir. Heç şübhə yoxdur ki, suveren Azərbaycan Respublikası öz xarici siyasətində bunu nəzərə alacaqdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Qasımov M. Azərbaycan Respublikası dünya meridianlarında. Bakı: Gənclik, 1992, 88 s.
2. Газ., «Бакинский рабочий». Баку, 1961, 4 февраля.
3. «Рəуаме novin» jurnalı, İran, 1965, №4, s.10-16.
4. Кулиев Р.И. Во имя мира и дружбы. Баку: Азернешр, 1966, 174 с.
5. Газ. «Баку», 1970, 25 марта и 11 декабря.
6. «Коммунист» qəz., Bakı, 1970, 12 mart.
7. Газ., «Бакинский рабочий», Баку, 1970, 12 марта.
8. «Bakı» qəz., Bakı, 1971, 10 iyul.
9. «Bakı» qəz., Bakı, 1963, 17 dekabr.
10. «Коммунист» qəz., Bakı, 1968, 27 yanvar.
11. «Azərbaycan gəncləri» qəz., Bakı: 1968, 10 fevral.
12. Şamilzadə F. İran artistlərinin ifasında. «Bakı» qəz., Bakı, 1969, 29 avqust.
13. «Bakı» qəz., Bakı, 1967, 10 noyabr və 9 avqust
14. Azərbaycan SSR Dövlət Kinematografiya Komitəsinin cari sənədləri. 1965, iş 6 və iş 21, s. 43-45.

**КУЛЬТУРНЫЕ СВЯЗИ АЗЕРБАЙДЖАНА С ИРАНОМ
(60-90 гг. XX века)**

Г.Г.ГАНИЕВ

РЕЗЮМЕ

В статье говорится о культурных взаимосвязях деятелей искусств Азербайджана и Ирана в 60-90 гг. XX столетия.

Автор на пересечении указанного промежутка времени характеризует опыт деятелей музыки, исследует характер и содержание взаимодействия в области радио и телевидения.

В итоге исследования автор приходит к такому выводу, что связи в области искусства играют положительную роль в сближении и взаимопонимании народов двух стран.

**CULTURAL RELATIONS OF AZERBAIJAN WITH IRAN
(60-90 years, XX century)**

H.H.QANIYEV

SUMMARY

The article studies cultural interrelation of the art workers of Azerbaijan and Iran in 1960-90s of XX century.

The author characterizes the experience of musicians, investigates the character and content of interaction on radio and TV at the turn of the stated century.

Summarizing the article the author concludes that the relations in the field of art play a positive role in the mutual understanding of the peoples of the two countries.